

Correctievoorschrift HAVO

2011

tijdvak 1

geschiedenis (pilot)

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
  - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 76 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:
Vakinhoudelijke argumenten moeten afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijke publicaties.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores

Door de tijd heen

1 maximumscore 2

De juiste volgorde is:

1, 3, 5, 2, 6, 4

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Prehistorie en oudheid

2 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Ötzi behoorde tot een landbouwsamenleving, omdat uit deze vondst blijkt dat hij:

- brood/pap van graan heeft gegeten, wat doorgaans in een landbouwsamenleving verbouwd wordt 1
- een koperen bijl bij zich heeft die alleen geproduceerd kan worden in een samenleving met een vaste woonplaats, een landbouwsamenleving dus 1

3 maximumscore 2

Kern van een juist antwoord is:

De vondst van Ötzi is een betrouwbare bron, omdat er tussen het tijdstip van zijn dood en de vondst niets is veranderd/toegevoegd aan de bron, waardoor dit informatie oplevert over het leven in deze periode die niet later is ingekleurd/veranderd.

4 maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Voorwaarde voor het ontstaan van het Griekse wetenschappelijk denken is dat er voldoende veiligheid / handel / welvaart / stabiele bewoning bestaat 1
- Deze voorwaarde ontbreekt in de door Thucydides beschreven situatie, maar komt wel voor in de Griekse stadstaten waar genoeg burgers vrijgesteld konden worden om met elkaar te discussiëren / er voldoende veiligheid was om aan wetenschap te doen 2

Vraag	Antwoord	Scores

5 maximumscore 3

Uit het antwoord moet blijken dat:

- in de oudste laag (het Mithras-heiligdom) vind je nog geen overblijfselen van de christelijke cultus; het christendom is blijkbaar nog een van vele sekten die in het Romeinse Rijk bestaan 1
- in de middelste laag een hoge Romeinse functionaris sympathiek staat tegenover het christendom / het christendom voet aan de grond krijgt in Rome 1
- in de bovenste laag het christendom "bovengronds" gekomen is / staatsgodsdienst is geworden in Rome 1

De middeleeuwen

6 maximumscore 2

Uit het antwoord moet blijken dat:

- de missionarissen de leiders (van de stammen) als eersten probeerden te bekeren 1
- de missionarissen hoopten dat op deze manier de onderdanen zich ook zouden bekeren tot het christendom / zij meer kansen kregen de onderdanen te bekeren 1

7 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Het kloosterontwerp past bij:

- de economie van de vroege middeleeuwen, omdat het klooster zelfvoorzienend/autarkisch is (net als de rest van de feodale vroeg-middeleeuwse samenleving), wat in de plattegrond blijkt uit de groente- en kruidentuinen / de stallen met vee / de bakkerij 2
- het motto "Ora et labora", omdat uit de plattegrond blijkt dat er naast ruimte voor gebed/de kerk ook ruimte voor werk is, bijvoorbeeld door de brouwerij/de molen/de stallen 2

Vraag	Antwoord	Scores

8 maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Historici in de zevende eeuw schrijven voornamelijk over christendom en kerk omdat dit de tijd is dat het christendom wordt verspreid in West-Europa (door de stand die zich met geschiedschrijving, wetenschap en schrijven bezig hield, de geestelijkheid) 1
- Historici in de dertiende eeuw schrijven ook over de geschiedenis van vorsten en staten, omdat het de tijd van staatsvorming is (en de vorsten de geschiedenis van hun staat/hun familie willen vastleggen om hun macht te legitimeren) 1
- Historici in de vijftiende eeuw schrijven voor het eerst over de geschiedenis van individuele burgers, omdat in deze tijd door de opkomst van de renaissance/de steden de individuele mens/burger meer centraal komt te staan 1

Door de tijd heen

9 maximumscore 2

De juiste volgorde is:

6, 3, 2, 1, 5, 4

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Vroegmoderne tijd

10 maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Als politiek motief:

- De ontdekkingsreizigers willen voor (de koning van) Portugal nieuw land in bezit nemen / een claim leggen op het land, wat blijkt uit het planten van een kruis met de wapenschilden en de vaandels van de koning / met de vlag aan land gaan 1

Als godsdienstig motief:

- De ontdekkingsreizigers willen het christelijk geloof verbreiden, wat blijkt uit het opdragen van de mis samen met de Indianen / het meebrengen/uitdelen van tinnen kruisjes 1

Als economisch motief:

- De ontdekkingreizigers zijn op zoek naar economisch gewin, wat blijkt uit hun onderzoek of het land geschikt is voor landbouw / of er goud, zilver of andere metalen voorkomen 1

Vraag	Antwoord	Scores
11	maximumscore 2 Kern van een juist antwoord is: Uit de beschrijving blijkt dat de oorspronkelijke bewoners geen landbouw beoefenen (leven van knollen, zaden en vruchten). Het zijn dus jagers/verzamelaars, die waarschijnlijk geen schrift hebben ontwikkeld (en dus in de prehistorie leven).	
12	maximumscore 2 Voorbeeld van een juist antwoord is (twee van de volgende): – Het gegeven dat Erasmus Griekse teksten bestudeerde past bij de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke oudheid (of een omschrijving daarvan). – De bestudering van de oorspronkelijke teksten van de Bijbel past bij de nieuwe wetenschappelijke belangstelling (of een omschrijving daarvan). – De kritiek die wordt geleverd op de invulling van het rooms-katholieke geloof / het constateren van fouten in de gebruikte Bijbelvertaling past bij de Reformatie (die leidde tot een splitsing van de christelijke kerk) (of een omschrijving daarvan). per juiste combinatie van gegeven en kenmerkend aspect	1
13	maximumscore 4 Voorbeeld van een juist antwoord is: • Harvey schrijft dat veel tijdgenoten nog onder de indruk zijn van de schrijvers uit de Oudheid, wat aansluit bij de renaissance die een herwaardering van auteurs uit de Oudheid inhoudt • maar Harvey voert wel zelf secties uit, wat past bij de wetenschappelijke revolutie die zich baseert op empirisch onderzoek	2 2
14	maximumscore 3 Kern van een juist antwoord is: • Koning Filips II wil de Reformatie in zijn rijk stoppen / dat de rooms-katholieke kerk de enige kerk blijft in zijn rijk / de godsdiensteenheid behouden • wat bijdraagt aan versterking van het centrale gezag / zijn centralisatiepolitiek / het begin van staatsvorming en centralisatie ondersteunt, omdat door het handhaven van één / de rooms-katholieke godsdienst de koning zijn macht kan versterken / eenheid bevorderen	1 2

Vraag	Antwoord	Scores

15 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Omdat in de Republiek (niet de adel, maar) de kooplieden/burgers in de steden de economische macht in handen hadden, waren zij ook in bestuurlijk opzicht de belangrijkste groep en namen zij besluiten die gunstig waren voor de handel (en werd de Republiek een belangrijke handelsnatie).

16 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Samuel Sewall stelt vast dat alle mensen gelijk zijn aan elkaar (wat overeenkomt met een Verlichtingsideaal) 1
- Hierdoor stelt hij de slavernij ter discussie en is daarmee een voorloper van het abolitionisme (dat streeft naar afschaffing van de slavernij) 1

Moderne tijd

17 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Door de Industriële Revolutie hebben er zulke grote veranderingen in de samenleving plaatsgevonden, dat er een groot onderscheid is ontstaan tussen de periode voor en na de Industriële Revolutie, zo groot dat dit een nieuw tijdperk inluidde.

18 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Spoorwegaanleg kan gezien worden als een oorzaak van het modern imperialisme, omdat voor de aanleg van spoorwegen de beheersing van / de controle over een groot grondgebied nodig is, wat in de foto zichtbaar wordt door de aanwezigheid van de spoorlijn met de goederentreinen 2
- Spoorwegaanleg kan gezien worden als een gevolg van modern imperialisme, omdat door de spoorlijn de kolonisator grondstoffen uit het binnenland van de kolonie kan halen, wat op de foto zichtbaar is door de lading hout op de trein / omdat door de beheersing van het grondgebied door het modern imperialisme spoorwegaanleg mogelijk werd, wat op de foto zichtbaar is door de aanwezigheid van de spoorlijn 2

Opmerking

Alleen met een juiste verwijzing naar de foto en een juist gebruik van het begrip modern imperialisme worden per onderdeel 2 scorepunten toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores

19 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De politieke kwestie is de strijd voor algemeen kiesrecht / voortschrijdende democratisering 1
- Tjerk Bottema geeft hier aan dat de kapitalisten de arbeiders / vrouwen onderdrukken via hun politieke macht / het stemrecht onthouden 1
- wat hij laat zien door het afbeelden van een kapitalist (hoge hoed, vestje) die op de stembus zit ("de zetel van het kapitalisme") / die met zijn voet een man en een vrouw eronder houdt 1
- waarmee Bottema zich aansluit bij de (antikapitalistische) socialistische stroming 1

20 maximumscore 3

In een juist antwoord worden drie juiste kenmerken van het fascisme aan de mozaïeken ontleend, bijvoorbeeld (drie van de volgende):

- Het verheerlijken van geweld/het militarisme komt naar voren in de afbeelding van een tank/vliegtuig/geweer.
- Het nationalisme kan verbonden worden aan het teruggrijpen op het Romeinse verleden door de mozaïeken / de fasces.
- Het agressieve/expansionistische karakter van het fascisme kan verbonden worden aan de tekst: "Italië heeft eindelijk haar rijk".
- Het leiderschapsbeginsel/de persoonsverheerlijking van het fascisme kan verbonden worden aan de titel Duce.
- Het totalitaire karakter blijkt uit de naam Era Fascista waarbij zij pretenderen bepalend te zijn voor hun tijd.

per juist aan een mozaïek ontleend kenmerk van het fascisme 1

21 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

De fascisten willen laten zien dat de fascistische machtsovername een zo'n belangrijke/grote verandering in de geschiedenis van Italië is, dat een nieuw tijdperk is aangebroken.

22 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De crisis van het wereldkapitalisme blijkt uit werkloosheid / leegstaande fabrieken / stilvallen van de scheepvaart / de middenstand die ten onder gaat aan de crisis waarnaar verwezen wordt in de poster 2
- De rol van moderne propagandamiddelen/communicatiemiddelen blijkt uit de fotocollage om de politieke boodschap over te brengen 2

Vraag	Antwoord	Scores

23 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Uit de poster blijkt dat de NSB:

- probeert in te spelen op de onvrede van de arbeiders door de tegenstelling tussen arm en rijk te benadrukken / te suggereren dat de “bonzen” hen in de steek laten 1
- probeert in te spelen op de onvrede van de middenstand door de tekst “de middenstand gaat ten onder” 1
- zich afzet tegen de sociaaldemocraten door de leus “democratie is werkersarmoede” / door hun kritiek op fractievoorzitter Albarda 1
- zich in deze poster afzet tegen de kapitalisten door de leus “wij zijn binnen” 1

24 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Bron 12 is een fragment uit de Leeuwarder Courant, omdat daarin een officieel persbericht (van het ANP) dat door de Duitsers gecontroleerd wordt, is opgenomen, wat blijkt uit de benaming voor de organisatoren van de staking als raddraaiers 1
- Bron 13 is een fragment uit Het Parool, want in de tekst worden de Duitsers en de NSB-ers raddraaiers genoemd 1
- De eenzijdige weergave blijkt in bron 12 bijvoorbeeld doordat daarin de Februaristaking wordt afgedaan als een kleine staking die weinig bijval vindt, wat past bij de weergave van een krant die onder Duitse censuur verschijnt 1
- De eenzijdige weergave blijkt ook uit bron 13, doordat het Parool wil voordoen of de staking een algemeen karakter heeft / heel Amsterdam in verzet komt / de nationaalsocialisten raddraaiers noemt. Dat past bij het illegale Parool omdat zij juist het verzet willen stimuleren 1

25 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Het samen gevangen zetten in Boven-Digoel van de Indonesische nationalisten bevordert hun onderlinge samenwerking / De onrechtvaardigheid van het gevangen zetten, maakt dat de nationalisten vastberadener worden / een martelaarsrol krijgen (waardoor de kracht van de nationalistische beweging toeneemt).

Vraag	Antwoord	Scores

26 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De Nederlanders vermeden de benaming nationalist omdat ze dan moesten toegeven dat er nationalistische sentimenten in de kolonie voorkwamen. Dit wilden ze ontkennen om eventuele onafhankelijkheid te vermijden / de bevolking van Nederlands-Indië te verzoenen met het ballingsoord door de gevangenen als criminelen af te schilderen 2
- De Nederlandse regering noemt de gevangenen communisten, om aan te sluiten bij het anti-communisme dat de internationale politieke verhoudingen gaat bepalen / bondgenoten bij de handhaving van het koloniale rijk te krijgen / de Verenigde Staten te paaien 2

27 maximumscore 3

Uit het antwoord moet blijken dat:

- de foto met tekst "Overwinnaar van het Britse Rijk" van Idi Amin een dappere held maakt / hem op één hoogte met de onafhankelijkheidsstrijders uit de dekolonisatieperiode zet 1
- Idi Amin de Oegandezen / andere Afrikanen wil bereiken die nog anti-Britse / antikoloniale sentimenten koesteren 1
- met het verspreiden van de boodschap via T-shirts Idi Amin snel zo veel mogelijk mensen wil bereiken met het nieuws over de machtsgreep / verspreiding via een T-shirt goedkoop is / past bij de gebrekkige infrastructuur in Oeganda/Afrika 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste twintig kandidaten per school in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 3 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

---

bron 1	Konrad Spindler, Ötzi de gletsjerman, Weert 1993, zonder pag.
bron 2	www.fordham.edu/halsall/ancient/thuc-hellenes.html
bron 3	ontleend aan: Geschichte lernen, nr. 101, Klöster, 2004, pag. 47.
bron 4	E. Monegal, Ontdekking van Amerika, Utrecht 1991, pag. 19-29.
bron 5	ontleend aan: www.comptonhistory.com
bron 6	http://issuu.com/creact/docs/geschiedenis_-_nederlandse_opstand_2
bron 7	ontleend aan: http://xroads.virginia.edu/~hyper/CREV/letter03.html
bron 8	Peter Boomgaard en Janneke van Dijk, Het Indië boek, Zwolle zonder jaar, pag. 141.
bron 9	G. Huisman e.a., De strijd om het Algemeen Kiesrecht in prenten, Kleio Didactica 1984, pag. 12.
bron 10	C. Fisser, Rome, leven met het verleden, Lunteren 2002, pag. 170-171.
bron 11	René Kok en Erik Somers (red.), Documentaire, Nederland en de Tweede Wereldoorlog, Zwolle 1989, pag. 10.
bron 12	www.archiefleeuwardercourant.nl
bron 13	www.hetillegaleparool.nl/archief/1941/410304-1.php
bron 14	I.F.M. Salim: Vijftien jaar Boven-Digoel, concentratiekamp op Nieuw-Guinea, Amsterdam 1973, pag. 29.
bron 15	P. Lindhout, Veel vaderlanden op weg naar een natie, Rijswijk 1995, pag. 55.